նու հետ։ Մանկունին դիմեց պ. Նահապետեանին խորհուրդ հարցնելով նրանից թէ ինչպէս անի որ Թիֆլիսի Ներսիսեան դպրոցի եկամուտներն էլ քաշի դէպի Էջմիածին, ինչպէս որ արդէն անում է Էջմիածինը Շուշու, Երևանի և Ալէքսանդրապօլի հոգևոր դպրոցների հետ, որոնց եկամուտները փոքր առ փոքր անցնում են Էջմիածին, իսկ յիշեալ դպրոցները ստիպված կը լինեն փակվել։ Ասում են որ պ. Նահապետեանը պատասխանել է թէ Ներսիսեան դպրոցի վերաբերութեամբ այդ առժամանակ դժուար է անել, քանի որ հոգաբարձութիւն կայ այդ դպրոցում, բայց նախ պէտք է աշխատել փոքր առ փոքր ոչնչացնել հոգաբարձութիւնը, յետոյ կարելի է անցկացնել դպրոցի բոլոր եկամուտները Էջմիածին։ Եւ այն ժամանակ դպրոցը, ի հարկէ, կը փակվի։ Մանկունին անտարակոյս կը հետևի այդ գեղեցիկ խորհրդին։»

—

Պ. Սարիբէգ Տէր-Մէլքիսեդեկեանց ուղարկել է մեր խմբագրութեանը 11 բուբլ յօգուտ Վանի կողմերի երկրաշարժից վնասված հայ գիւղերի։ Այդ գումարը հաւաքվեցաւ երիտասարդների մի խումբի մէջ Մեծ-Ղարաքլիսի չրջակայ անտառներից մինում տուած ընկերական ճաշկերոյթի ժամանակ։ Ս. Տէր-Մելքիսեդեկեանց, Յ. Տէր-Պետրոսեանց, Պ. Տէր-Պետրոսեանց, Թ. Պետրոսեանց, Մ. Տանագեօղեանց, Բ. Նալբանդեանց, Մ. Աղաբաբեանց, Ա. Տէր-Ստեփանեանց նուիրեցին իւրաքանչիւրը 1 բուբլ, Մ. Տէր-Գէորգեան 50 կ., Ա. Նալբանդեանց 30 կ., Ալ. Այվազեանց և Ալ. Նալբանդեանց իւրաքանչիւրը 20 կոպ.։ Իսկ քահանայ Խ. Խանդամեանց, որ խմբի մէջ չէր, նուիրեց յետոյ 2 բուբլ։ Ընդամենը 11 բուբլ 20 կ., որից փոստի ծախսը 20 կ. դուրս գալով, ստացանք 11 բուբլ։

—

ՍՂՆԱԽԻՑ, Եղիշէ քահանայ Տէր-Աստուածատրեանցից ստացանք 10 բուբլ յօգուտ Վանի երկրաշարժից վնասվածների, որ նուիրեցին մի մի բուբլ հետևեալ տաս անձինք. քահանայ Տէր-Աստուածատրեանց, Գ. Ամիրխանեանց, Բ. Տէր-Մատթէոսեանց, Իշխան Իլիա Թումանով, Վ. Սուքիասեան, Ա. Սուքիասեան, Մ. Արսլեանց, Ա. Սիմէօնեանց, Ա. Հաջիմամուդեանց և Յ. Մէլիք-Նուբարեանց։ Փոստի ծախսը Եղիշէ քահանան է տուել։

—

Ս. Պետերբուրգի ուսանող պ. Պետրոսեանց խնդրում է մեզ տպել հետևեալը։ «Աչքի առաջ ունենալով մեր հայ հասարակութեան, մանաւանդ մեր օրիորդների համակրութիւնը դէպի չքաւոր հայ ուսանողները, չտապում եմ ձեր լրագրի միջոցով յայտնել իմ խորին շնորհակալութիւնը օրիորդ Գ. Քալանթարեանին իր բացած ստորագրութեան համար, որից գոյացած գումարը, 320 բուբլ, ես լիովին ստացայ նոյն օրիորդից։ Նոյնպէս յայտնում եմ շնորհակալութիւնս այն անձանց, որոնք օգնել են օրիորդին հաւաքել այդ գումարը։

—

ԻԳԴԻՐԻՑ մեզ գրում են որ յուլիսի 5-ին այդտեղի հայ թատրոնասէրների խումբը ներկայացրեց բարեգործական նպատակով «Արշակ II» ողբերգութիւնը և «Օսկան Պետրովիչ» վոդեվիլը։ Դպրոցի դահլիճը լէ էր բազմութեամբ։

—

Երևանի «Պսակ» լրագրին Էջմիածնից գրում են։ «Պ. Արշակ Նահապետեան հաղորդել է «Մեղու Հայաստանի» լրագրին որ Վեհափառ Կաթողիկոսը բոլորովին առողջ է։ Մինչ այլ կերպ վկայութիւն կարելի էր սպասել նրանից, ով նոր է հրաւիրվում Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանում տեսչական պաշտօնի։ Մեզ մինչև անգամ հաւատացնում են որ նախ քան տեսչական պայմանների մասին խօսելը, քաղաքավարի կերպով առաջարկել են այդ վկայութիւնը գրել։»

—

«Պսակ» լրագիրը գրում է հետևեալը իր 23 համարում։ «Ազգի համար զանազան անձանց, նոյն իսկ Սինոդի և Պրոկուրորի վկայութիւնները Վեհափառի առողջութեան մասին նշանակութիւն չունեն։ Մենք կը հաւատանք երբ մի քանի բժշկների քննութիւնը կը վկայի յայտնապէս։ Հիւանդների մասին միայն բժշկների խօսքերին կարելի է հաւատալ։»

—

Այս տարի «Մշակը» հատով ծախված համարների հետ ունի 1200 բաժանորդ, մի թիւ, որին մեր լրագիրը երբէք հասած չէր անցեալ տարիներում և որին երբէք հասած չէր ոչ մի հայ պարբերական հրատարակութիւն Ռուսաստանում։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՖՐԱՆՍԻԱ

—

Յուլիսի 2-ի ժողովրդական տօնի ժամանակ, Բաստիլիան վերցնելու օրը, ամբողջ Փարիզը զարդարվեցաւ դրօշակներով։ Ժամի 2-ին մեծ զօրախաղ կատարվեցաւ։ Գիշերը էլէկտրական լուսով լուսաւորված քաղաքը հիանալի տեսարան էր ներկայացնում։ Նահանգներից հաղորդում են, որ ամեն տեղ այդ օրը մեծ շքեղութեամբ տօնվեցաւ։

Ցունիսից հեռագրում են, որ Սֆակս ուղարկված տեղացի 1,000 զինուորները յետ են բերված, որովհետև նրանք ոչ թէ միայն պիտանի չէին, այլ և փորձեցին ֆրանսիացիների դէմ կրակ արձակել։ Կարծում են, որ Սֆակսի մէջ ափ իջնելու համար հարկաւոր են գոնեա 3,000 զինուորներ։ Ապստամբները ճշդութեամբ են արձակում իրանց թնդանօթները, իսկ այդ հանգամանքից կարելի է եզրակացնել, որ նրանց առաջնորդում են օտար թնդանօթաձիգներ։ Ապստամբների ռումբերը չեն հասնում ֆրանսիական նաւերին։ Երկրի ներքին բաժինների մէջ ապրող ցեղերը ուղևորվում են դէպի Սֆակս, հաւատացած լինելով, որ սուլթանը կօգնի նրանց իր զօրքերով։ Կայրօուն քաղաքը դեռ հանգիստ է։ Բնակիչները չափազանց մեծ երկիւղ էին կրում շրջակայ արաբական ցեղերի ապստամբական տրամադրութիւնից, բայց ներկայումս նրանց ուշադրութիւնը գրավված է Սֆակսի մէջ կատարվող անցքերով։ Արաբները կը դիմեն Կայրօուն այն ժամանակ, երբ ֆրանսիացիները կը հալածեն նրանց Սֆակսից։ Սֆակս ռմբակոծելուց յետոյ ֆրանսիական ծովակալը մի քանի փոքր նաւեր ուղարկեց դէպի ափը իմանալու համար, արդեօք չեն հեռացել ապստամբները Սֆակսից։ Ապստամբները, կարծելով, թէ ֆրանսիական զօրքերը ափ են իջնում, ահագին թուով հաւաքվեցան ափի մօտ։ Նաւերից նրանց դէմ կրակ բացարին և արաբները ցրվեցան, բազմաթիւ դիակներ թողնելով ափի մօտ։

Ֆրանսիական յայտնի հրապարակախօս Ջօն Լեմուան „Journal des Débats“ լրագրի մէջ մի յօդուած տպեց, որի մէջ նա ուշադրութիւն է դարձնում այն կասկածաւոր պատրաստականութեան վրա, որով սենատի պահպանողական անդամները համաձայնեցին ընդունել խօսքի և մամուլի անսահման ազատութեան ըսկզբունքը, երբ քննվում էր սենատի մէջ տպագրական օրէնքը։ Լեմուանի կարծիքով, հանրապետական կառավարութիւնը անզգուշութեամբ է վարվում, իր ակներև թշնամիների ձեռքը տալով մի զէնք գոյութիւն ունեցող հիմնարկութիւնների դէմ և միևնոյն ժամանակ ապահոված չը լինելով, որ ֆրանսիական հանրապետութեան թշնամիները դէպի չարը գործ կը դնեն այդ զէնքը։ Շատ բնական է, որ կղերականները և միապետականները, կառավարութեան ընդդէմ լինելով և կամենալով վերականգնել կառավարչական եղանակը, մամուլի անսահման ազատութիւնը իրանց համար մեծ արտօնութիւն են համարում և կը քարոզեն այդ ազատութիւնը մինչև այն ժամանակ, երբ նրանց կաջողի խլել իշխանութիւնը հանրապետականների ձեռքից։ Ֆրանսիական պահպանողականների բացականչութիւնները խօսքի և կարծիքների ազատութեան մասին ազատ նպատակների համար չեն. նրանց հարկաւոր է ազատութիւնը առանց արգելքի հանրապետութեան վրա յարձակվելու համար, սահմանադրութիւնը և օրէնքները անպատիժ ծաղրելու, պետական և քաղաքական կազմակերպութեան հեղինակութեանը վնասելու համար։ Լեմուանի կարծիքով, մամուլի ազատութեան կղերական և միապետական բազմաթիւ կուսակիցները անպատճառ պէտք է կասկածելի դարձնեն տպագրական նոր օրէնքը, որ ամենքին թոյլ է տալիս անպատիժ յարձակվել հանրապետական սկզբունքի վրա։ Նոր օրէնքի համեմատ անպատիժ են մնում այն մարդիկ, որոնք ապստամբութեան կամ իշխանութեանը անհնազանդութեան են հրաւիրում, եթէ այդ հրաւէրները մնում են առանց հետևանքի։ Բայց պէտք է իմանալ, նկատում է Լեմուան, երբ յեղափոխական ձգտումները կը հանեն իրանց նպատակին, այն ժամանակ պատժելը շատ ուշ կը լինի, որովհետև ազատամիտ օրէնսդիրները և այդ օրէնքների գործադրողները արդէն բանտի մէջ կը լինեն նստած։

Լեմուանի այդ յօդուածը մեծ տպաւորութիւն գործեց Փարիզի մէջ։

—

„ПОРЯДОКЪ“ ԼՐԱԳՐԻ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

II

—

Հիւսիսային և Հարաւային գերմանացիների բնաւորութեան, տրամադրութեան և

խափանու, որք եղեն ընդդէմ թիւրքաց ի մերում ժամանակի, այն է՝ յամի Տեառն 1722 և հայոց 1171»։ Բացի դրանից, Զամչեանի պատմութեան երրորդ հատորի 784 երեսից մինչև 800 երեսը նուիրված է Դաւիթ բէկին։ Ինչպէս երևում է, Զամչեանը իր տեղեկութիւնները քաղել է մի այնպիսի գրքից, որպիսին է պ. Գուլամիրեանցի հրատարակութիւնը, որովհետև երկուսի բովանդակութեան մէջ մի նշանաւոր տարբերութիւն չենք գտնում։

Թէ առաջին և թէ երկրորդ պատմութիւնը, կրկնում եմ, թերի ու անկատար են։ Նրանց մէջ կան ահագին բաց մնացած տեղեր, որ անցքերի ամենագլխաւորն են։ Օրինակի համար, այդ պատմութիւնների մէջ ամենևին յիշատակութիւն չը կայ, թէ Սինեաց աշխարհի հայոց ապստամբութիւնը ինչ կապ ունէր Պետրոս մեծի Պարսկաստանի արշաւանքների հետ, կամ ինչ դեր էին խաղում այդ ապստամբութեան մէջ ռուսները, և կամ որ աստիճան հայերը իրանց զէնքով ու խելքով նպաստեցին ռուսաց յաջողութեան գործին կասպիական ծովեզերեայ երկրները տիրապետելու ժամանակ։

Այդ ժամանակի անցքերի ամենամեծ մասը մնացել է բաց մեր ազգային պատմութեան մէջ։ Ցայտնի է, որ Ղարաբաղի հինգ ժառանգական մելիքութիւնները՝ — Դիւզիսանը, Ջրաբերդը, Խաչենը, Դիզախը և Վարանդա— այդ ժամանակ կազմում էին մի դաշնակցական միութիւն, որ ռուսաց աքսերի մէջ *) յայտնի է անունով «армянское собраніе»։ Այդ միութիւնը ունէր մօտ 60 հազար զինված մարդիկ, որոնք մի հոգով աշխատում էին վերականգնել Սիւնեաց աշխարհում հայոց անկախ իշխանութիւն։ Միութեան առաջնորդներն էին՝ Գանձասարի Եսայի և Ներսէս կաթողիկոսները, Մելիք-Աւան խանը, Մելիք-Եգանը, Աւան-Իւզբաշին, Մելիք-Բաղին, տէր Անտոնը և ուրիշ շատերը։ Դրանք անդադար բանակցութիւններ ունէին թէ Պետրոս մեծի, թէ նրանից յետոյ Եկատերինա I-ինի հետ, դեսպաններ էին ուղարկում Ս. Պետերբուրգ, Մոսկվա և դրանց անունով մենք գտնում ենք մի շարք հրովարտեկներ, որ գրված են Պետրոս մեծից ու նրա յաջորդներից, որ վերաբերում են հայոց շարժման գործին։ Բայց այդ բոլորի մասին լուռ է մեր պատմութիւնը։ Նա մինչև անգամ չէ յիշում անունները այն երևելի դիպլոմատների, որպէս էին Իսրայէլ Օրին և նրա ընկեր Մինաս վարդապետը, որոնք, բացի Ռուսաստանից, եւրոպական այլ պետութիւնների դռներն ևս անդադար բաղխում էին հայոց անկախութեան գործը աջողացնելու համար։ Մելիք-Աւան-խանը (Յովհաննէս իշխանը), որ յիշեալ միութեան պարագլուխն էր, որի անունով կայսրները հրովարտակներ և շահերը քիրմաններ էին ուղարկում, այդ երևելի հերոսը, և մի և նոյն ժամանակ քաղաքագէտ անձը, մեր պատմութեան մի քանի տողերի մէջ յայտնվում է ինչպէս մի ըստուեր և իսկոյն անհետանում է։ Մեր պատմութիւնը համառօտ տեղեկութիւններ է տալիս միայն Ղափանի մէջ կատարված անցքերի մասին, որոնց պարագլուխն է Դաւիթ բէկը։

Ինձ նպատակ դնելով բոմանի ձևի մէջ ամփոփել և ժամանակի պատմութիւնը, շատ պարզ է, որ մեծ աշխատութիւնների և ահագին դրժուարութիւնների պիտի հանդիպէի բոլոր հարկաւոր նիւթերը ձեռք բերելու համար։ Եւ այս աշխատութիւնը, եթէ ոչ բոլորովին, գոնէ մասամբ լրացրի օտար աղբիւրներից օգուտ քաղելով։ Բայց ինձ դեռ բաւական տեղեկութիւններ մնում են պակաս։ Այս պատճառով ես ընդհատեցի «Դաւիթ բէկի» հրատարակութեան շարունակութիւնը «Մշակի» մէջ, դիտաւորութիւն ունենալով անձամբ ճանապարհորդել Սիւնեաց աշխարհում և այդ վէպի մնացած մասները իր տեղում մշակել։

Իմ ճանապարհորդութեան նպատակը ոչ միայն «Դաւիթ բէկը» կատարելագործելն է, այլ, որքան հնար է, նիւթեր հաւաքել Դաւիթ բէկից յետոյ յայտնված մելիքների կեանքից և գործունէութիւնից, որոնք կարող էին ծառայել ինձ առանձին վէպեր կամ պատկերներ ստեղծելու։ Որքան թանգագին է մեզ համար այդ ժամանակների հերոսների յիշատակը անմահացնելը, այնքան ցաւալի կորուստ է, երբ նրանք կը մոռացվին, կանհետանան մեր անհոգութիւնից։

Իմ ճանապարհորդութիւնը կը տևէ մի քանի ամիս։ Եթէ կը յաջողվի ինձ հաւաքել իմ ցանկացած բոլոր տեղեկութիւնները, ես կը կազմեմ Ղարաբաղի մելիքների ամբողջ պատմութիւնը, սկսեալ Դաւիթ բէկից մինչև վերջին ժամանակները։ Որովհետև այդ գործը ձեռնհաս անձինքների օգնութեանը կարօտ է, այս պատճառով, ես հրապարակաւ դիմում եմ այն բոլոր պարոններին, որոնց մօտ կան թէ գրաւոր և թէ բերանացի տեղեկութիւններ, խնդրելով, որ բարեհաճեն հաղորդել ինձ։ Ես այլապէս անկարող եմ վարձատրել ինձ օգնողներին, միայն իմ գրքի յառաջաբանի մէջ կը յայտնեմ անունները այն բոլոր անձինքների, ումից ինչ տեսակ նիւթեր որ ստացած լինեմ։

Առ այժմ իմ հրապարակական շնորհակալութիւնը յայտնում եմ պօլկօվնիկ Յ. Դ. Լազարովին, որ ոչ սակաւ օգնեց ինձ Դաւիթ բէկի և նրա գործակիցների մասին նիւթեր հաղորդելով։ Այդ համեստ, մի և նոյն ժամանակ անդուլ աշխատասէրը ամբողջ 20 տարի ուսումնասիրում է կովկասեան ցեղերի հին և նոր պատմութիւնը։ Շատ ցանկալի էր, որ մեծ, պարոնը մի օր տպագրութեամբ ի լոյս ածէր իր ուսումնասիրած պատմական հարուստ նիւթերը, որով մեծ ծառայութիւն արած կը լինէր մեր ազգատ գրականութեանը։ Ինձ մի քանի տեղեկութիւններ հաղորդեց մագիստրոս հայր Գաբրիել Պատկանեանը Ս. Պետերբուրգից, որոնց մասին յայտնում եմ իմ խորին շնորհակալութիւնը։

Խոստացել են նիւթեր տալ՝ պ. պ. պօլկօվնիկ Ա. Թ. Մելիք-Հայկազեանը, փաստաբան Յ. Աթաբէկեանը և գրավաճառ Ռ. Էնֆիաջեանցը։

Իմ անունով նամակներ կամ թղթեր կարող են ուղարկվել «Մշակի» խմբագրատանը, որը իր կողմից կը հասցնէ ինձ։

Ես երկար սպասել չեմ տայ «Դաւիթ բէկի» ընթերցողներին. նշանաւոր տեղերում իմ ճանապարհորդութիւնը կատարելուց յետոյ, պիտի առանձնանամ Ցաթևի վանքում, այնտեղից կըսկսեմ շարունակութիւնը ուղարկել «Մշակին»։

Բաֆֆի

---

*) Собраніе актовъ, относящихся къ обозрѣнію исторіи армянскаго народа» տպված Մոսկվայում 1833 թ.